

ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ДО ПОЧАТКУ ШИРОКОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Гулай В. В., Гулима В. П.

ВСТУП

Як слушно зауважує відома українська дослідниця Я. Верменич, “проблема кордонів є міждисциплінарною, що незмінно використовується у міждержавних спорах і територіальних претензіях, диктує необхідність теоретико-методологічного осмислення усіх її граней, включаючи проблеми структури й змісту поняття, типології кордонів, співвідношення політичних, адміністративних, культурних кордонів тощо”¹.

Не можемо не погодитися із вітчизняним правником В. Нікіфоренком, що “важливою умовою для функціонування держави є належна політика щодо забезпечення безпеки суверенітету держави, її національної безпеки та безпеки державного кордону, що спрямовується на розвиток громадянського суспільства, захист прав і свобод людини та суспільства, виявлення та усунення можливих проблем, захист від зовнішніх та внутрішніх загроз у різних сферах суспільно-політичного життя”².

Питання формування державної політики у сфері забезпечення безпеки державного кордону України стало актуальним з дня проголошення незалежності України і досі залишається неврегульованим у результаті різноманітних внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на стан безпеки державного кордону та зумовлюють необхідність удосконалення державного управління системою національної безпеки з метою захисту національних інтересів особистості, суспільства та держави у цій сфері³.

У період радикальних політичних, соціально-економічних та інших змін в світі для оцінки стану захищеності інтересів особистості, суспільства і держави в прикордонному просторі, за словами одного із тогочасних керівників українського прикордонного відомства О. Цевельова, “необхідно виявляти ступінь визначеності правового статусу ділянок кордону, реалізації конституційних основ їх захисту, визначити учасників правових відносин у сфері захисту державного кордону України”⁴.

¹ Верменич Я. Історична лімологія: проблеми концептуалізації. *Регіональна історія України* : збірник наукових статей. 2011. Вип. 5. С. 29.

² Нікіфоренко В. С. Особливості державної політики у сфері забезпечення державного кордону. *Юридичний бюлетень*. 2019. Вип. 11. Ч. 1. С. 330.

³ Там само.

⁴ Цевельов О. С. Наукові підходи до визначення загроз національної безпеки України у сфері безпеки державного кордону. *Інвестиції: практика та досвід*. Серія: Державне управління. 2017. № 11. С. 110.

Цілком очевидно, що під час загострення відносин із Російською Федерацією побудована за роки незалежності система забезпечення національної безпеки України у сфері захисту та охорони державного кордону виявила свою слабкість і неготовність протистояти воєнним загрозам, що виникли на сучасному етапі, “Унаслідок досить умовного характеру територіального розмежування колишніх радянських республік державний кордон України опинився фактично відкритим для безконтрольного пересування незаконних мігрантів, контрабанди товарів і вантажів, переміщення зброї, вибухових речовин та наркотичних засобів, а також переміщення незаконних військових формувань”⁵.

Окупація Росією Криму і розгортання війни в Донбасі, засвідчили на думку Р. Сосса, що “російська сторона, можливо, і не збиралася визначити лінії проходження державного кордону в Азовському морі та в Керченській протоці й проводити розмежування морських просторів у Чорному морі”⁶.

Агресія Російської Федерації на суверенну територію України та анексія Криму призвели до створення в світі нової геополітичної ситуації. Непередбачувана, агресивна зовнішня політика Російської Федерації, що відмовляється діяти згідно з міжнародним правом і здійснює на свою користь переділ державних кордонів, завдала руйнівного удару по всьому світовому порядку, що склався після Другої світової війни⁷.

В умовах військової агресії Російської Федерації проти України, тимчасової окупації нею території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь, постійного розпалювання збройного конфлікту у східних регіонах, що супроводжується здійсненням заходів, спрямованих на дестабілізацію політичної та економічної ситуації в Україні, виникає гостра потреба в підвищенні ефективності реалізації державної політики у сфері прикордонної безпеки України⁸.

---

⁵ Цевельов О. Є. Шляхи державного реагування на загрози національній безпеці України у сфері захисту у сфері захисту та охорони державного кордону в умовах воєнного конфлікту всередині держави, підтримуваного ззовні. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2019. № 3. С. 205.

⁶ Сосса Р. Делімітація та демаркація державного кордону України: картографо-геодезичні аспекти. *Регіональна історія України*. 2018. Вип. 12. С. 128.

⁷ Сіцінський Н. А. Стратегічне завдання політики національної безпеки України – відновлення контролю над тимчасово неконтрольованою ділянкою українсько-російського державного контролю. *Інвестиції: практика та досвід*. Серія: *Державне управління*. 2017. № 8. С. 83.

⁸ Ганьба О. Б. Становлення та розвиток правових відносин у сфері прикордонної безпеки України: від архаїчного права до сьогодення. *Право та державне управління*. 2019. № 3. Т. 1. С. 16.

1. Дефініції основних категорій тематики державного кордону

Як вихідне положення для розкриття сутності еволюції підходів до розуміння державного кордону варто використати термін “державна територія” як визначена на основі норм міжнародного права частина земної поверхні, яка відділена від інших держав і відкритого моря державним кордоном і перебуває під виключним суверенітетом конкретної території. Межами державної території, за В. Лажніком, “виступають державні кордони, які обмежують дії вищої державної влади країни і норм, котрі вона встановлює внутрішнім законодавством”⁹.

За ширшого трактування, “державна територія – частина земної поверхні (включаючи суходіл, внутрішні і територіальні води, підвладні державі острови, надра під ними, анклави, континентальний простір над їх суходолом і водами), а також просторовий базис, на якому розгортаються всі види людської діяльності, все те, що з’явилося на ній у результаті цього, сукупність різноманітних ресурсів, середовище своєрідної взаємодії природи, людини і виробництва”¹⁰.

За найзагальнішого визначення, “державний кордон – це лінія, якою встановлюються просторові межі державної території та межі дії державної влади”¹¹.

Дослідниця Н. Романюк, зі свого боку, визначає державний кордон як “позначену на поверхні землі (суходолу або водного простору) або уявна, але позначена на карті лінія, та уявна вертикальна поверхня, яка проходить через неї у повітряному просторі та у надрах землі, що визначає межу території держави і відокремлює її від інших держав і відкритих морів”¹².

За ширшого ж розуміння, “під державним кордоном розуміється лінія, яка не тільки встановлює просторові межі державної території, але і межі дії державної влади. державний кордон можна визначити як установлену юридично чи фактично умовну лінію і вертикальну поверхню, що проходить по цій лінії (по суші, воді, у повітрі, під землею), що визначають просторові межі території держави, сфери здійснення нею свого суверенітету. Кордон також виступає важливим елементом геополітичного простору кожної держави, певним символом,

---

⁹ Лажнік В. Державна територія. *Політологія* : навчальний енциклопедичний словник-довідник / ред. Н. М. Хома. Львів : Новий Світ-2000, 2014. С. 154.

¹⁰ Малиновський В. Державна територія. *Політологічний енциклопедичний словник* / ред. М. П. Требін. Харків : Право, 2015. С. 217.

¹¹ Гулай В. Державний кордон. *Політологічний енциклопедичний словник* / ред. М. П. Требін. Харків : Право, 2015. С. 219.

¹² Романюк Н. Державний кордон. *Політологія* : навчальний енциклопедичний словник-довідник / ред. Н. М. Хома. Львів : Новий Світ-2000, 2014. С. 157.

який відіграє роль могутньої основи, навколо якої формується політична, економічна, правова і культурно-інформаційна складові держави”¹³.

Державні кордони встановлюють, як пише В. Шкабаро, “межі територіального верховенства держави. Державний кордон встановлює просторові межі здійснення державного суверенітету та визначає межі територіальної юрисдикції. Державний кордон відокремлює територію однієї держави від території інших держав або від міжнародних просторів”¹⁴.

Цілком очевидно, що, як зауважує Н. Камінська, “без визначених кордонів жодна держава не може не просто реалізувати весь комплекс своїх суверенних прав, а й існувати взагалі, що пов’язано з тим, що кордони є невід’ємним чинником формування цілісного державно-територіального організму”¹⁵.

Як відомо, державні кордони формуються у процесі історичного розвитку і закріплення системою договорів та угод між суміжними державами, а також міжнародними актами.

Метою встановлення державного кордону, на нашу думку, є:

- “позначення межі державного суверенітету на поверхні суші, вод, а також у підземному, підводному і повітряному середовищах;
- забезпечення контакту й регулювання взаємодій (політичних, економічних, правових, екологічних, силових та ін.) між сусідніми державами;
- “стягування” території суб’єктів та інших соціально-територіальних утворень держави соціально-політичним “поясом”;
- створення передового рубежу захисту національних інтересів, забезпечення національної безпеки, місця першої перевірки держави на міцність її військових, економічних та інших видів безпеки”¹⁶.

Зокрема, відомий український економіст-міжнародник І. Журба свого часу вказував, що “Існування функції кордону як бар’єра у той же час зростаюча роль транскордонних взаємозв’язків – є результатом

---

¹³ Баранов С. О., Рибаченко С. П. Державний кордон як об’єкт захисту національних інтересів. *Interdisciplinary research: scientific horizons and perspectives: collection of scientific papers “SCIENTIA” with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference, March 12, 2021. Vol. 1* Vilnius, Republic of Lithuania : European Scientific Platform, 2021. P. 5 – 6.

¹⁴ Шкабаро В. М. До питання конституційно-правового визначення поняття “державний кордон України”. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2015. Вип. 5. С. 74.

¹⁵ Камінська Н. В. Пріоритети правового забезпечення захисту державних кордонів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2017. Т. 28. № 1. С. 41.

¹⁶ Гулай В. Державний кордон. *Політологічний енциклопедичний словник / ред. М. П. Требін*. Харків : Право, 2015. 219.

багатьох процесів, які відбуваються в останній час як в Україні так і за її межами”¹⁷.

Почати варто із поняття демаркації як позначення лінії державного кордону спеціальними прикордонними знаками на місцевості¹⁸.

Після демаркації, як правило, проводять делімітацію державного кордону. За О. Романюк, “делімітація кордону – договірне визначення лінії проходження державного кордону між суміжними державами, яке здійснюється за допомогою великомасштабних карт, в яких повністю визначені населені пункти, рельєф, гідрогеографія та інші особливості місцевості. Делімітація кордону проводиться внаслідок зміни з певних причин лінії державного кордону між існуючими державами або у разі виникнення нових держав. Делімітація кордону передують переговори між суміжними державами та ухвалення відповідного міждержавного договору”¹⁹.

Отже, як доречно зауважує Н. Романюк, “належним чином закріплені і визнані державні кордони підтверджують право держави на дану територію. В основі існування сучасних кордонів держав-членів світового співтовариства лежать принципи непорушності та недоторканності державних кордонів, недоторканності та цілісності державної території”²⁰.

2. Інституціоналізація державного кордону України: безпековий вимір

Як одне з вихідних положення варто взяти до уваги твердження, що на кордонах незалежної Української держави ситуація була докорінно відмінною. Насамперед, порівняно з періодом існування Української РСР, значно збільшилася його фактична довжина. Змінився також характер загроз національній безпеці нашої держави, який набув переважно невійськового характеру.

Процес позначення державного кордону з деякими сусідніми державами, а саме: Російською Федерацією, придністровською центральною частиною Республіки Молдова, Республікою Білорусь, повністю не був завершений, лінія кордону не позначена на місцевості встановленими прикордонними знаками.

---

¹⁷ Журба І. Є. Інтеграційна складова кордону в умовах розширення Європейського Союзу. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки.* 2014. № 5. С. 209.

¹⁸ Романюк О. Демаркація кордону. *Політологічний енциклопедичний словник* / ред. М. П. Требін. Харків : Право, 2015. С. 177.

¹⁹ Романюк О. Делімітація кордону. *Політологічний енциклопедичний словник* / ред. М. П. Требін. Харків : Право, 2015. С. 176.

²⁰ Романюк Н. Державний кордон. *Політологія : навчальний енциклопедичний словник-довідник* / ред. Н. М. Хома. Львів : Новий Світ-2000, 2014. С. 157.

Отже, не оформлені у правовому сенсі ділянки державного кордону, як наголошує Н. Сіцинський, “представляють серйозну загрозу національній безпеці України у сфері безпеки державного кордону, коли відсутність договірно-правового оформлення більшості державного кордону України становить потенційну загрозу соборності українських земель, здійсненню юрисдикції України у зазначених регіонах, забезпеченню суверенітету, територіальної цілісності держави”²¹.

Свого часу українська дослідниця О. Усенко слушно зазначала, що “трансформаційний період, що почався для нашої держави із здобуттям незалежності, супроводжувався необхідністю інституціоналізації державного кордону як одним із етапів державотворення”²².

За Н. Сіцинським, в умовах становлення державності, одним із пріоритетних напрямів державної політики національної безпеки у сфері безпеки державного кордону стало прискорення процесу договірно-правового оформлення державного кордону України²³.

3. Проблеми розмежування українсько-російського державного кордону в 1990 – 2010 роках

Проте тільки на кінець 90-х рр. ХХ ст. питання розмежування українсько-російського кордону почало входити у свою завершальну стадію. Остаточню ж проблему було розв’язано лише в 2003 р. у рамках візиту Президента Російської Федерації В. Путіна на відкриття року Росії в Україні. Під час офіційних урочистостей відбулося підписання “Договору між Україною та Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон”²⁴.

Не менш складним, за О. Романухою, “виявилось і питання делімітації морських кордонів Азовського моря і визначення статусу Керченської протоки. В 2003 р. ситуація ускладнилася через о. Тузла. Він має важливе розташування і від того, чиєю власністю стане, залежатиме, як пройде кордон. Росія почала будівництво дамби у його напрямку. Це

---

²¹ Сіцинський Н. А. Аналіз сучасного стану договірно-правового оформлення державного кордону України. *Економіка та держава. Серія: Державне управління*. 2014. № 8. С. 144.

²² Усенко О. О. Специфіка інституціоналізації українсько-російського державного кордону: від внутрішнього адміністративного до зовнішнього державного кордону. *Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”*. *Політологія. Соціологія. Право*. 2015. № 1/2. С. 127.

²³ Сіцинський Н. А. Аналіз сучасного стану договірно-правового оформлення державного кордону України. *Економіка та держава. Серія: Державне управління*. 2014. № 8. С. 141–142.

²⁴ Романуха О. М. Делімітація сучасного кордону України. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. № 4. С. 115.

вимагало негайних змін, що вилилися у договір від 24 грудня 2003 р. “Про співробітництво у використанні Азовського моря та Керченської протоки”. Згідно зі ст. 1, Азовське море і Керченська протока визнавалися внутрішніми водами України та Росії, а всі питання щодо їх використання мали вирішуватись за згодою двох сторін. Згаданий документ значно відсунув у часі вирішення цієї проблеми”²⁵.

Свого часу автор Ю. Царьов оптимістично вказував, що “за роки незалежності завершено делімітацію сухопутної ділянки (1974,04 км) українсько-російського державного кордону”²⁶.

На думку згаданого автора, проблемними питаннями щодо демаркації сухопутної ділянки українсько-російського державного кордону стали:

- “наявність ділянок, на яких лінія кордону, проведена під час делімітації, не збігається з лінією адміністративного розподілу між колишніми УРСР та РРФСР;
- неврегульованість на міждержавному рівні порядку руху осіб, транспортних засобів і вантажів транзитними ділянками автомобільних та залізничних доріг;
- не вирішено було ряд майнових та фінансових питань між суб’єктами господарської діяльності України і Російської Федерації”²⁷.

Протягом тривалого часу немає позитивних зрушень з питань делімітації морської ділянки (321 км) українсько-російського державного кордону. Основна причина – небажання російської сторони визнати колишній адміністративний кордон між УРСР та РРФСР як державний кордон між Україною і Російською Федерацією. Питання Азово-Керченського врегулювання потребує політичного вирішення у форматі Українсько-Російської Міждержавної комісії під головуванням Президентів України і Росії²⁸.

Важливим з точки зору побудови міждержавних відносин був Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 р. Сторони домовилися про визначення проходження державного кордону між Україною та Російською Федерацією. Проте не були до кінця узгоджені лінії міждержавного кордону в Азовському морі та Керченській протоці²⁹.

---

²⁵ Там само.

²⁶ Царьов Ю. О. Аналіз та проблемні питання сучасного стану договірно-правового оформлення державного кордону України. *Інвестиції: практика та досвід*, 2011. № 8. С. 94.

²⁷ Там само.

²⁸ Царьов Ю. О. Аналіз та проблемні питання сучасного стану договірно-правового оформлення державного кордону України. *Інвестиції: практика та досвід*, 2011. № 8. С. 94.

²⁹ Турчак О. В., Труба Р. І. Російсько-українські міждержавні відносини напередодні війни 2014 р. *Військово-історичний вісник*. 2022. Вип. 37. С. 260.

Проблема державного кордону в акваторії Азовського моря та Керченської протоки вперше проявилася у жовтні 2003 р. Тоді Росія в односторонньому порядку з боку Таманського півострова почала споруджувати дамбу в напрямку українського острова Коса Тузла.

29 вересня 2003 р. під приводом захисту від розмиття узбережжя Таманського півострова влада Краснодарського краю розпочала будівництво дамби, яка мала б з'єднати острів Тузла з російським берегом.

Після того, як будівництво сягнуло українських територіальних вод, МЗС України направило МЗС Росії ноту протесту. До Москви відбув міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко для урегулювання міждержавного конфлікту. З цією ж метою Президент України Леонід Кучма особисто прибув на о. Тузла.

Будівництво дамби було зупинене 23 жовтня за 102 метрів від сухопутного державного кордону України, після того як у Москві Леонід Кучма і Володимир Путін погодили положення “Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки”, підписаного у грудні 2003 р. Тоді ж у грудні на Тузлі відкрилася українська прикордонна застава, однак питання демаркації кордону в акваторії Керченської протоки залишилось неврегульованим³⁰.

Резюмуючи, серед основних факторів, що детермінують процес інституціоналізації державного кордону, нарівні з внутрішньополітичними факторами вкрай значну роль відіграють зовнішні геополітичні. Так, процес державо- та націобудівництва в Україні значною мірою обумовлюється станом політичних і економічних відносин із Російською Федерацією та Європейським Союзом. Актуальні події сьогодення демонструють, що геополітичні інтереси сусідніх держав можуть перерости в геополітичну загрозу. У цій ситуації посилюються захисні функції державного кордону як інструменту захисту національної безпеки та територіальної цілісності³¹.

При цьому, реформування прикордонного відомства України було спрямоване переважно на переорієнтування його в правоохоронний орган зі спеціальним статусом. Водночас під час змін не були в повному обсязі враховані загрози у військовій сфері, а саме: незавершеність оформлення державного кордону в міжнародно-правовому плані, існування поблизу кордонів України осередків воєнних конфліктів, неприховані претензії

³⁰ Там само.

³¹ Усенко О. О. Специфіка інституціоналізації українсько-російського державного кордону: від внутрішнього адміністративного до зовнішнього державного кордону. *Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”*. Політологія. Соціологія. Право. 2015. № 1/2. С. 131.

з боку суміжних країн на територіальну цілісність нашої держави – і це неповний перелік воєнних загроз, що існують у сфері захисту та охорони державного кордону³².

Грубі й систематичні порушення з боку Російської Федерації імперативних принципів добросовісного дотримання міжнародних зобов'язань, територіальної цілісності й непорушності державних кордонів, а також її зобов'язань перед Україною за двосторонніми міждержавними договорами (Договором про дружбу та співробітництво між 1997 р., договорами про співпрацю в основних сферах (економічній, технічній, гуманітарній), Харківською угодою 2010 р., угодами про базування Чорноморського Флоту РФ на території України 1997 р., Договором про українсько-російський державний кордон 2003 р.), денонсації Росією Харківської угоди 2010 р. та угод 1997 р. всупереч міжнародно-правовим нормам, Україна як суб'єкт міжнародно-правових відносин зобов'язана вжити невідкладних дій щодо припинення таких порушень як самостійно, так і колективно з іншими державами, міжнародними організаціями³³.

Зокрема, Угода між Україною і Російською Федерацією про демаркацію українсько-російського державного кордону від 17 травня 2010 р. на практиці не виконується через тривалу бездіяльність Російської Федерації. Одностороння демаркація Україною державного кордону з Російською Федерацією, на думку О. Мякоти, ґрунтується на загальному принципі права, яким є право застосовувати засоби правового захисту (*лат. ibi jus, ibi remedium* – де право, там і засіб його захисту – *автор*)³⁴.

4. Новий вимір загроз безпеці державного кордону України (2014–2022 рр.)

На жаль, не справдилися сподівання колег, що завершення формування системи охорони державного кордону України зможе вивести захист її національної безпеки на якісно новий рівень. Передусім це стосується північно-східних кордонів України (з Республікою Білорусь і Російською

---

³² Цевельов О. С. Шляхи державного реагування на загрози національній безпеці України у сфері захисту у сфері захисту та охорони державного кордону в умовах воєнного конфлікту всередині держави, підтримуваного ззовні. *Держава та регіони*. Серія: Державне управління. 2019. № 3. С. 205.

³³ Березенко В. Проблеми забезпечення непорушності державних кордонів України. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія: *Юридичні науки*. 2016. № 855. С. 22.

³⁴ Мякота О. В. Загальна характеристика міжнародно-правового статусу сучасних державних кордонів України. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : збірник наукових статей за матеріалами II Харківських міжнародно-правових читань, присвячених пам'яті проф. М. В. Яновського і В. Семенова, Харків, 21 листопада 2016 р. : у 2 ч, ч. 1. Харків, 2016. С. 98.

Федерацією), звідки в нашу державу проникає значна маса нелегальних мігрантів і наркотиків. Додаймо, що вже багато років актуальним є питання делімітації та демаркації кордонів з Російською Федерацією, зокрема, в Азовському морі та Керченській протоці, отож його необхідно негайно розв'язувати. Проблемним залишається й кордон з невизнаною Наддністровською Республікою (Придністровською Молдавською Республікою (ПМР) – прим. *В. Гулай, В. Гуліма*)³⁵.

Для України врегулювання проблемних питань забезпечення національної безпеки України у зовнішньополітичній сфері, за словами Н. Сіцінського, набувало дедалі більшої актуальності у зв'язку з посиленням впливу проросійських центрів сил, наявність сепаратистських і екстремістських настроїв у прикордонних регіонах України та Росії, що мають наміри переглянути належність частини державної території України. Агресивна дія Росії, анексія Криму, бойові дії на сході країни, які призвели до втрати контролю над ділянкою українсько-російського державного кордону, яка становить 409,3 км з Російською Федерацією, що проходить у Донецькій і частково в Луганській областях³⁶.

Вітчизняний управлінець та дослідник В. Нікіфоренко точно визначив, проблеми державного управління у сфері прикордонної безпеки України, які на сьогодні є найбільш актуальними та потребують розв'язання на високому державному рівні: військова агресія Російської Федерації проти України; інформаційна війна; наявність неконтрольованої ділянки кордону з Росією та тимчасових внутрішніх “кордонів”; низький рівень кадрового забезпечення; проблема фінансування та розвитку інфраструктури; корупція; відсутність політичної стабільності в країні; поширення транснаціональної організованої злочинності та інші³⁷.

Основним внутрішнім викликом національній безпеці України у районі сухопутної ділянки українсько-російського державного кордону науковець-державознавець Н. Сіцінський свого часу “визначав діяльність сепаратистських, терористичних та екстремістських угруповань у прикордонних районах Донецької та Луганської областей. Сутність цього зовнішнього виклику національній безпеці України у вказаному

---

³⁵ Будзінський Т., Гудь Б. Державний кордон України: нормативно-правове забезпечення ефективного управління та захисту. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2012. Вип. 30. С. 41.

³⁶ Сіцінський Н. А. Стратегічне завдання політики національної безпеки України – відновлення контролю над тимчасово неконтрольованою ділянкою українсько-російського державного контролю. *Інвестиції: практика та досвід*. Серія: *Державне управління*. 2017. № 8. С. 84.

³⁷ Нікіфоренко В. С. Проблеми формування механізмів державного управління у сфері забезпечення безпеки державного кордону в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 292 – 296. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/74.pdf

райони полягає у тому, що російська сторона, порушуючи домовленості із мирного (безконфліктного) врегулювання ситуації у Луганській і Донецькій областях, продовжувала зосереджувати військові ударні угруповання на прикордонних з Україною територіях”³⁸.

Згаданий автор в науковій публікації достатньо точно спрогнозував, що “такі дії російської сторони спрямовані на подальшу ескалацію військового протистояння в регіоні, зокрема продовження озброєних провокацій на українсько-російському державному кордоні та підготовку озброєного вторгнення в Україну регулярних підрозділів Збройних Сил Російської Федерації у прикордонні райони держави”³⁹.

Вітчизняний дослідник В. Головченко сім років тому слушно узагальнював, що “проблема формування східних кордонів нашої держави, що вкотре гостро постала з початком неспровокованої й офіційно неоголошеної збройної агресії путінської Росії проти України, переконливо засвідчує всю абсурдність тверджень кремлівського лідера, цитованих на початку цієї розвідки”⁴⁰.

У ширшому контексті, деталізовано, до потенційних викликів і загроз національній безпеці України на українсько-російському державному кордоні, вчений у галузі державного управління Н Сіцинський свого часу відносив:

“1) відсутність демаркації сухопутної ділянки українсько-російського державного кордону”;

2) відсутність базових міждержавних договорів і угод між Україною та Російською Федерацією що регламентують порядок дотримання режиму державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу з прикордонних питань, запровадження господарської діяльності та розвиток прикордонних територій, врегулювання низки фінансових, майнових та господарських питань, збереження та збалансованого використання природних ресурсів та охорони довкілля;

3) недостатнє облаштування сухопутної ділянки українсько-російського державного кордону;

4) невирішеність усього комплексу соціальних проблем, зокрема безробіття, низький рівень заробітної плати в прикордонних районах Російської Федерації та України, що спонукає мешканців прикордонних

---

³⁸ Сіцинський Н. А. Стратегічне завдання політики національної безпеки України – відновлення контролю над тимчасово неконтрольованою ділянкою українсько-російського державного контролю. *Інвестиції: практика та досвід*. Серія: Державне управління. 2017. № 8. С. 85.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Головченко В. І. “Новоросія” чи Україна? (Українсько-російський державний кордон у ретроспективі). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2015. № 1. С. 241.

регіонів займатися протиправною діяльністю на українсько-російському державному кордоні;

5) наявність сепаратистських і екстремістських настроїв у прикордонних регіонах України та Росії, що мають наміри переглянути належність частини державної території України;

6) активність протиправної діяльності транскордонних злочинних угруповань, що намагаються створити стійкі канали переправлення через державний кордон незаконних мігрантів, здійснювати контрабандну діяльність, тощо;

7) можливість потрапляння до України через спільний державний кордон із Російською Федерацією терористів, закордонних терористичних угруповань, екстремістів та знярядь терористичної діяльності з Північнокавказького регіону Російської Федерації;

8) загроза скоєння терористичних актів на об'єктах критичної інфраструктури України проросійськими терористичними організаціями та сепаратистськими рухами, які діють на території нашої держави;

9) активність розвідувальної та розвідувально-диверсійної діяльності спеціальних служб Російської Федерації, що спрямована на дестабілізацію суспільно-політичної ситуації у південно-східних регіонах України;

10) посилення мілітаризації держав (коаліцій) у регіоні, нарощування угруповань військ та озброєнь поблизу кордонів України, створення нових, розширення і модернізація наявних військових баз та об'єктів;

11) незаконне ввезення в Україну за сприяння Російської Федерації зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних та наркотичних засобів;

12) використання енергетичної та торговельно-економічної залежності України від Російської Федерації;

13) намагання російською стороною маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації⁴¹.

При цьому, навіть в умовах широкомасштабної збройної агресії Росії варто враховувати, що специфічність інституціоналізації україно-російського кордону обумовлює і той факт, що за останні роки він все частіше позиціонується як східний кордон Європейського Союзу. Особливо з огляду на підписання у 2014 р. політичної та економічної частин Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом⁴².

⁴¹ Сіцінський Н. А. Стратегічне завдання політики національної безпеки України – відновлення контролю над тимчасово неконтрольованою ділянкою україно-російського державного контролю. *Інвестиції: практика та досвід. Серія: Державне управління*. 2017. № 8. С. 84 – 85.

⁴² Усенко О. О. Специфіка інституціоналізації україно-російського державного кордону: від внутрішнього адміністративного до зовнішнього державного кордону. *Вісник Національного технічного університету України*

У цьому зв'язку особливої ваги набуває співпраця України та Польщі у протидії російській збройній агресії від 24 лютого 2022 року.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у пропонованій роботі узагальнюється вітчизняна історіографія безпеки державного кордону України до початку широкомасштабної агресії Російської Федерації.

Питання формування державної політики у сфері забезпечення безпеки державного кордону України стало актуальним від проголошення незалежності нашої держави та не втрачало значення.

Під час загострення відносин із Російською Федерацією побудована за роки незалежності система забезпечення національної безпеки України у сфері захисту та охорони державного кордону виявила свою неготовність протистояти воєнним загрозам, що розпочалися із анексії Автономної Республіки Крим й м. Севастополь і наступної фактичної окупації окремих районів Донецької та Луганської областей контрольованими РФ квазидержавними терористичними утвореннями т. зв. “Донецька народна республіка” та “Луганська народна республіка”.

Пропоноване історіографічне дослідження мало за мету розкриття безпекової складової історичного розвитку та правового закріплення державного кордону України у публікаціях вітчизняних істориків, політологів, соціологів та юристів. Вагомий акцент в роботі займає аналіз формування державного кордону України як важливого елемента її геополітичного простору, навколо якого формується політична, економічна, правова і культурно-інформаційна складові сучасної української державності. При цьому, основний акцент робиться на загрози національній безпеці України від державного кордону з Російською Федерацією, починаючи від серпня 1991 р. та завершуючи 21 лютого 2022 р.

АНОТАЦІЯ

Проблеми безпеки державного кордону України знайшла відображення у вітчизняній історіографії до початку широкомасштабної агресії Російської Федерації, яке потребує відповідної систематизації й узагальнення. Автори найперше виходять із порівняння різних дефініцій основних категорій тематики державного кордону – державна територія, державний кордон, демаркація державного кордону та делімітація державного кордону. Логічним продовженням викладу став історико-політичний аналіз передумов, характеру та чинників інституціоналізації державного кордону України крізь призму національної безпеки.

“Київський політехнічний інститут”. Політологія. Соціологія. Право. 2015. № 1/2. С. 131.

Докладно висвітлюються проблеми розмежування українсько-російського державного кордону в 1990 – 2010 рр. Вартими уваги є дослідження нового виміру загроз безпеці державного кордону України в 2014 – 2022 рр. Окрема увага надається аналізу політико-правової проблематики делімітації та демаркації українсько-російського державного кордону. Підсумовуючи, грубі й систематичні порушення з боку Російської Федерації імперативних принципів добросовісного дотримання міжнародних зобов'язань, територіальної цілісності й непорушності державних кордонів, а також її зобов'язань перед Україною за двосторонніми міждержавними договорами знайшли продовження у широкомасштабній збройній агресії Російської Федерації проти України.

ABSTRACT

The problems of the security of the state border of Ukraine were reflected in the national historiography before the beginning of the large-scale aggression of the Russian Federation, which requires appropriate systematization and generalization. The authors first proceed from a comparison of different definitions of the main categories of the subject of the state border - state territory, state border, demarcation of the state border and delimitation of the state border. The logical continuation of the presentation was the historical and political analysis of the prerequisites, nature and factors of the institutionalization of the state border of Ukraine through the prism of national security. The problems of the delimitation of the Ukrainian-Russian state border in 1990 – 2010 are covered in detail. The study of a new dimension of threats to the security of the state border of Ukraine in 2014 – 2022 is worthy of attention. Special attention is paid to the analysis of the political and legal issues of delimitation and demarcation of the Ukrainian-Russian state border. In summary, gross and systematic violations by the Russian Federation of the imperative principles of good faith compliance with international obligations, territorial integrity and inviolability of state borders, as well as its obligations to Ukraine under bilateral intergovernmental treaties continued in the large-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов С. О., Рибаченко С. П. Державний кордон як об'єкт захисту національних інтересів. *Interdisciplinary research: scientific horizons and perspectives: collection of scientific papers "SCIENTIA" with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference, March 12, 2021. Vol. 1* Vilnius, Republic of Lithuania: European Scientific Platform, 2021. P. 122 – 126.
2. Березенко В. Проблеми забезпечення непорушності державних кордонів України. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 855. С. 18–25.

3. Будзінський Т., Гудь Б. Державний кордон України: нормативно-правове забезпечення ефективного управління та захисту. *Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини*. 2012. Вип. 30. С. 33–43.
4. Верменич Я. Історична лімологія: проблеми концептуалізації. *Регіональна історія України : збірник наукових статей*. 2011. Вип. 5. С. 29–48.
5. Ганьба О. Б. Становлення та розвиток правових відносин у сфері прикордонної безпеки України: від архаїчного права до сьогодення. *Право та державне управління*. 2019. № 3. Т. 1. С. 16–21.
6. Головченко В. І. “Новоросія” чи Україна? (Українсько-російський державний кордон у ретроспективі). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2015. № 1. С. 231–243.
7. Гулай В. Державний кордон. *Політологічний енциклопедичний словник / ред. М. П. Требін*. Харків : Право, 2015. С. 219.
8. Журба І. Є. Інтеграційна складова кордону в умовах розширення Європейського Союзу. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. № 5. С. 208–213.
9. Камінська Н. В. Пріоритети правового забезпечення захисту державних кордонів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2017. Т. 28. № 1. С. 40–46.
10. Лажнік В. Державна територія. *Політологія : навчальний енциклопедичний словник-довідник / ред. Н. М. Хома*. Львів : Новий Світ-2000, 2014. С. 154–156.
11. Нікіфоренко В. С. Особливості державної політики у сфері забезпечення державного кордону. *Юридичний бюлетень*. 2019. Вип. 11. Ч. 1. С. 328–335.
12. Нікіфоренко В. С. Проблеми формування механізмів державного управління у сфері забезпечення безпеки державного кордону в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 292–296. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/74.pdf
13. Малиновський В.. Державна територія. *Політологічний енциклопедичний словник / ред. М. П. Требін*. Харків : Право, 2015. С. 217–218.
14. Мякота О. В. Загальна характеристика міжнародно-правового статусу сучасних державних кордонів України. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права : збірник наукових статей за матеріалами II Харківських міжнародно-правових читань, присвячених пам’яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова*, Харків, 21 листопада 2016 р.: у 2 ч, ч. 1. Харків, 2016. С. 93–99.

15. Романуха О. М. Делімітація сучасного кордону України. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. № 4. С. 110 – 116.
16. Романюк Н. Державний кордон. *Політологія* : навчальний енциклопедичний словник-довідник / ред. Н. М. Хома. Львів : Новий Світ-2000, 2014. С. 157 – 158.
17. Романюк О. Делімітація кордону. *Політологічний енциклопедичний словник* / ред. М. П. Требін. Харків : Право, 2015. С. 176 –177.
18. Романюк О. Демаркація кордону. *Політологічний енциклопедичний словник* / ред. М. П. Требін. Харків : Право, 2015. С. 177.
19. Сіцінський Н. А. Аналіз сучасного стану договірно-правового оформлення державного кордону України. *Економіка та держава. Серія: Державне управління*. 2014. № 8. С. 141 – 144.
20. Сіцінський Н. А. Стратегічне завдання політики національної безпеки України – відновлення контролю над тимчасово неконтрольованою ділянкою українсько-російського державного контролю. *Інвестиції: практика та досвід. Серія: Державне управління*. 2017. № 8. С. 83 – 87.
21. Сосса Р. Делімітація та демаркація державного кордону України: картографо-геодезичні аспекти. *Регіональна історія України* : збірник наукових статей, 2018. Вип. 12. С. 107 – 130.
22. Турчак О. В., Труба Р. І. Російсько-українські міждержавні відносини напередодні війни 2014 р. *Військово-історичний вісник*. 2022. Вип. 37. С. 258 – 269.
23. Усенко О. О. Специфіка інституціоналізації українсько-російського державного кордону: від внутрішнього адміністративного до зовнішнього державного кордону. *Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”*. *Політологія. Соціологія. Право*. 2015. № 1/2. С. 127 – 132.
24. Царьов Ю. О. Аналіз та проблемні питання сучасного стану договірно-правового оформлення державного кордону України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 8. С. 93 – 95.
25. Цевельов О. Є. Наукові підходи до визначення загроз національної безпеки України у сфері безпеки державного кордону. *Інвестиції: практика та досвід. Серія: Державне управління*. 2017. № 11. С. 109 – 112.
26. Цевельов О. Є. Шляхи державного реагування на загрози національній безпеці України у сфері захисту у сфері захисту та охорони державного кордону в умовах воєнного конфлікту всередині держави, підтримуваного ззовні. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2019. № 3. С. 204 – 212.

27. Шкабаро В. М. До питання конституційно-правового визначення поняття “державний кордон України”. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2015. Вип. 5. С. 67 – 75.

Information about the authors:

Hulai V. V.

Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of International Information Department,
Lviv Polytechnic National University
1 Sviatoho Yura sq., Building 3, Room 126, Lviv, Ukraine 79000
(vasyl.v.hulai@lpnu.ua)

Gulyma V. P.

Assistant at the Department of International Information Lviv Polytechnic National University
1 Sviatoho Yura sq., Building 3, Room 126, Lviv, Ukraine 79000
(volodymyr.p.hulyma@lpnu.ua)

Гулай В. В.

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації, Національний університет “Львівська Політехніка”, пл. Святого Юра 1, 3-й н.к., кім. 126, Львів, Україна, 79000
(vasyl.v.hulai@lpnu.ua)

Гулима В. П.

асистент кафедри міжнародної інформації, Національний університет “Львівська Політехніка”, пл. Святого Юра 1, 3-й н.к., кім. 126, Львів, Україна, 79000
(volodymyr.p.hulyma@lpnu.ua)